

УДК 343.326

О. О. Кирбят'єв

кандидат юридичних наук,

Головне управління Національної поліції в Запорізькій області

ДО ПИТАННЯ ПРО СУБ'ЄКТИВНУ СТОРОНУ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Постановка проблеми. Суб'єктивні ознаки будь-якого злочину чи кримінального проступку складаються з двох обов'язкових ознак: суб'єкта кримінального правопорушення та суб'єктивної сторони.

Крім суб'єкта кримінального правопорушення, до суб'єктивних ознак злочинів та кримінальних проступків також відноситься суб'єктивна сторона.

Перш ніж розглянути цю обов'язкову ознаку складу кримінальних правопорушень, що посягають на професійну діяльність працівників правоохоронних органів, проаналізуємо зміст даного поняття.

Стан дослідження. Все популярнішою стає думка про те, суб'єктивну сторону кримінального правопорушення доречно розглядати в контексті чотирьох самостійних ознак: одного обов'язкового (вина) та трьох факультативних (мотив, мета та емоційний стан). Зокрема, подібну позицію підтримують Г.П. Жаровська та О.І. Ющик [1, с. 95], А.М. Бібік [2, с. 398], В.К. Грищук [3, с. 295], І.І. Митрофанов [4, с. 197], В.В. Топчій [5, с. 22], П.Л. Фріс [6, с. 167], В.В. Шаблистий, В.Ю. Коломієць [7, с. 99] та ін.

Отже, в науці кримінального права найбільш популярними є тріадна (вина, мотив, мета) та квадральна (вина, мотив, мета та емоційний стан) концепції суб'єктивної сторони. Основні суперечності між ними полягають у питанні доцільності визнання в якості самостійної ознаки суб'єктивної сторони емоційного стану.

На думку М.В. Тимчаль, саме суб'єктивна сторона складає основну частку доказової діяльності і тим самим викликає основні дискусії між сторонами в кримінальному процесі. Проблема суб'єктивної сторони злочину є найменш досліджувана в кримінально-правовій науці. У КК України не існує законодавчого закріплення даного поняття [8, с. 137].

Дійсно, суб'єктивна сторона будь-якого злочину або кримінального проступку (у тому числі і суспільно небезпечні діяння, що посягають на професійну діяльність працівників правоохоронних органів) становить одну з найголовніших часток доказової діяльності в ході кримінального процесу, проте вона одночасно є і однією з найбільш складних в дослідженні. Пояснити це можна тим, що елементи суб'єктивної сторони протікають у свідомості суб'єкта, а отже, вони в більшості ви-

падків є латентними для широкого загалу та розкриваються за допомогою об'єктивних ознак кримінального правопорушення.

Як зауважують автори навчального посібника «Практикум з кримінального права України (Загальна частина)» (за заг. ред. В.В. Шаблистого), значення суб'єктивної сторони кримінального правопорушення зводиться до того, що:

1) вона є елементом складу злочину або кримінального проступку і входить до підстави кримінальної відповідальності;

2) ознаки суб'єктивної сторони визначають суспільну небезпечність кримінального правопорушення;

3) від визначення її ознак залежить правильна кваліфікація злочину або кримінального проступку;

4) вона допомагає розмежувати кримінальні правопорушення, а також відмежувати кримінальні правопорушення від інших правопорушень [9, с. 155].

Не дивлячись на таку важливість, питання змісту суб'єктивної сторони в науці кримінального права викликає численні наукові дискусії. На сьогоднішній день навіть відсутня єдина позиція щодо кількості самостійних елементів, що входять до її складу.

Наприклад, В.А. Ломако розглядає суб'єктивну сторону кримінального правопорушення, як внутрішню сторону злочину або кримінального проступку, тобто психічну діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості та волі до суспільно небезпечного діяння, котре нею вчиняється, і до його наслідків. Зміст суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення характеризують певні юридичні ознаки: вина, мотив та мета вчинення кримінального правопорушення. Вони тісно пов'язані між собою, проте їх зміст і значення у кожному випадку вчинення злочину або кримінального проступку є різними [10, с. 159].

Таким чином, вчений пропонує розглядати такі елементи суб'єктивної сторони кримінального правопорушення: вина, мотив та мета. Дана думка є однією з найбільш популярних, проте цілий ряд науковців висувають власні позиції, відповідно до яких зміст суб'єктивної сторони злочину або кримінального правопорушення не обмежується цими трьома елементами. Наприклад, розглядаючи суб'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 133 КК України,

Р.В. Вереша зробив цікавий умовивід про те, що завідомість необхідно розглядати не лише як самотійно існуючу ознаку суб'єктивної сторони, не пов'язуючи її із іншими елементами складу злочину, а лише у зв'язку із ними і обов'язково як ознаку умислу чи необережності при визначенні форм та видів вини [10, с. 60].

Частка «не лише» свідчить про те, що науковець визнає ознаку завідомості в якості специфічної самотійної факультативної ознаки суб'єктивної сторони складу злочину або кримінального проступку, яка має тісний взаємозв'язок з виною.

Дана позиція є досить оригінальною, адже більшість вчених розглядають завідомість в якості частини такої категорії, як вина. Наприклад, на думку В.М. Савицької, завідомість варто розглядати в якості ознаки, що додатково підсилює інтелектуальний момент прямого умислу і полягає у достеменній обізнаності та явному усвідомленні винуватого заздалегідь до вчинення злочину юридично значущих обставин, передбачених кримінальним законом [11, с. 208].

Думається, для того, щоб погодитись з однією із двох протилежних точок зору, доречно розкрити зміст ознаки завідомості.

В українській мові поняття «завідомий» означає наперед відомий, явний, неприхований [12].

Дійсно, подібне трактування вказаного поняття свідчить про тісний зв'язок ознаки завідомості з такою суб'єктивною ознакою складу кримінального правопорушення, як вина, проте для того, що визначити, чи характеризує дана ознака інтелектуальний момент вини (як наполягає В.М. Савицька), звернемось до судової практики.

Загалом, суди досить рідко розкривають зміст ознаки завідомості, проте в окремих випадках, все ж таки, існують певні виключення. Так, нами були виявлені такі трактування поняття «завідомість»: «винний діє завідомо (*курсив наш – О.К.*), тобто усвідомлює (*курсив наш – О.К.*) неправдивий характер тих відомостей, що вносяться ним до офіційних документів, або усвідомлює, що документ, який він видає, повністю чи частково не відповідає дійсності (є неправдивим)» [13]; «завідомість, про яку йде мова у диспозиції статті 135 КК України, означає, що підсудна особа усвідомлює (*курсив наш – О.К.*), що інша особа перебуває у небезпечному для життя стані, а він зобов'язаний і має можливість надати їй допомогу, але відмовляє в цьому» [14]; «повідомлення про вчинення злочину ОСОБА_1 було завідомо, тобто свідомо (*курсив наш – О.К.*) та явно неправдивим» [15], «особа діє завідомо, тобто усвідомлює (*курсив наш – О.К.*) неправдивість звіту і бажає діяти саме таким чином» [16].

Таким чином, в кожному із запропонованих випадків суд пов'язує ознаку завідомості з усвідомленням суб'єктом злочину або кримінального проступку суспільної небезпечності свого діяння.

Відтак, аналіз судової практики дозволяє погодитись з викладеною позицією В.М. Савицької, а отже, думається, ознаку завідомості не доцільно розглядати в якості самотійної факультативної ознаки суб'єктивної сторони будь-якого кримінального правопорушення (у тому числі і злочинів та кримінальних проступків, що посягають на поставлені під охорону КК України суспільні відносини, що забезпечують охорону професійної діяльності працівників правоохоронних органів).

Як зазначають М.І. Мельник та М.І. Хавронюк, згадана розбіжність у думках викликана тим, що емоційний стан особи можна розглядати у двох аспектах. Якщо розглядати емоційний стан як чинник, що впливає на здатність винного усвідомлювати характер своїх дій і керувати ними, такий емоційний стан буде стосуватися категорії осудності – ознаки суб'єкта кримінального правопорушення. Якщо йдеться про емоційний стан, який не впливає на здатність винної особи усвідомлювати характер своїх дій і керувати ними, емоції стосуються суб'єктивної сторони як відображення певних психічних процесів суб'єкта кримінального правопорушення, що виражають його потреби і здатні дати відповідь на питання про фактори, які спонукали винного вчинити кримінальне правопорушення [17, с. 185-186].

Додамо, що серед всіх кримінальних правопорушень передбачених Особливою частиною КК України емоційний стан є обов'язковою ознакою лише двох складів злочинів (ст. 116 «Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання» та ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання»), в яких згадується стан сильного душевного хвилювання.

Враховуючи викладене повністю погоджувемось із умовиводом про те, що на сьогоднішній день є підстави констатувати, що стан сильного душевного хвилювання є емоційним станом особи (видом емоції) і його слід розглядати як обов'язкову ознаку суб'єктивної сторони складів злочинів, відповідальність за вчинення яких передбачена у ст. ст. 116, 123 КК. При вчиненні інших злочинів емоційний стан особи може мати й інший вияв, проте в такому випадку може враховуватися судом лише при призначенні покарання, звільненні від кримінальної відповідальності та покарання тощо, тобто виступати в ролі так званої «факультативної» ознаки суб'єктивної сторони складу злочину. А відтак, стан сильного душевного хвилювання є емоційним станом особи (видом емоції) і його слід розглядати як ознаку, що характеризує суб'єктивну сторону складу злочину в цілому [18, с. 79].

Думається, сама наявність ознаки сильного душевного хвилювання в якості обов'язкового елемента суб'єктивної сторони для названих двох складів злочинів свідчить про те, що викладена

вище квадральна концепція виглядає більш обґрунтованою та прийнятною.

Цікавою також є думка В.П. Ємельянова, який вказує, що вина як невід'ємна складова суб'єктивної сторони злочину та обов'язкова ознака складу злочину не вичерпує змісту суб'єктивної сторони. Важливу роль у характеристиці суб'єктивної сторони злочину відіграють також мотив, мета та інші компоненти психічної діяльності суб'єкта злочину, до яких в юридичній літературі відносять емоційний стан, потреби та інтереси особи, яка вчиняє злочинне посягання [19, с. 118-119].

Зауважимо, що останні явища (потреби та інтереси особи) не можна розглядати в якості самостійних елементів суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Ба більше, вказані категорії тісно пов'язані з об'єктом злочину або кримінального правопорушення.

Наприклад, на думку В.Я. Тація, соціальні потреби і відповідні їм інтереси породжені умовами життя суспільства, певними суспільними відносинами. Звідси випливає важливий висновок, що соціальний інтерес – результат, «продукт» діяльності суспільних відносин. Отже, інтерес – це не самі відносини і навіть не їх структурний елемент. Інтерес – це самостійно існуючий поряд із суспільними відносинами і врешті-решт породжений ними соціальний феномен [20, с. 120].

Отже, суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення – це внутрішня сторона злочину або проступку, яка складається з одного обов'язкового (вина) та трьох факультативних елементів (мета, мотив та емоційний стан у вигляді сильного душевного хвилювання).

Література

1. Жаровська Г. П., Ющик О. І. Кримінальне право України (Загальна частина) : навч. посіб. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. 304 с.
2. Бібік А. М. Поняття і значення суб'єктивної сторони. *Тези Всеукраїнської науково-практичної on-line конференції аспірантів, молодих учених та студентів, присвяченої Дню науки*; Т. 2. 2014. С. 398-399. URL: <http://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/743/398.pdf?sequence=1> (дата звернення: 22.03.2017).
3. Гришук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина: Навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів, докторантів, наук.-пед. працівників юрид. фак. закл. вищ. освіти. Львів, 2016. 666 с.
4. Митрофанов І. І. Загальна частина кримінального права України : навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2015. 576 с.
5. Топчій В. В., Дідківська Г. В., Мудряк Т. О. Кримінальне право України. Загальна частина. Навчаль-

ний посібник у схемах. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2017. 344 с.

6. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручн. для студ. вищ. навч. закл. Вид. 3-тє, доп. і перероб. Одеса : Фенікс, 2017. 468 с.
7. Шаблистий В. В., Коломієць В. Ю. Тілесне ушкодження як злочин проти життя та здоров'я людини за кримінальним правом України: монографія. Дніпро : видавець Біла К. О., 2017. 164 с.
8. Тимчаль М. В. Кримінально-правова охорона в Україні осіб, взятих під захист: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2017. 222 с.
9. Практикум з кримінального права України (Загальна частина) : навчальний посібник / О. В. Ведмідський, В. Д. Людвік, В. Ф. Примаченко та ін.; за заг. ред. д.ю.н., доц. В. В. Шаблистого. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 352 с.
10. Вереша Р. В. Визначення ознак суб'єктивної сторони складу злочину в Особливій частині КК України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2016. № 2 (36). Том 13. С. 53-61.
11. Савицька В. М. Поняття завідомості у кримінальному праві України. *InterConf*. 2017. № 18. С. 206-210.
12. Завідомий. Глумачний словник української мови у 20-ти томах. URL: <https://goroh.pp.ua/Глумачення/завідоме> (дата звернення 01.07.2020).
13. Вирок Барського районного суду Вінницької області від 27 січня 2017 року по справі № 125/2507/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64471662> (дата звернення: 22.03.2020).
14. Вирок Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області від 19 жовтня 2012 року по справі № 407/4403/2012. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26834608> (дата звернення: 22.03.2020).
15. Вирок Куйбишевського районного суду Запорізької області від 20 березня 2019 року по справі № 319/447/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80564879> (дата звернення: 22.03.2020).
16. Вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 14 січня 2020 року по справі № 522/10951/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87210367> (дата звернення: 22.03.2020).
17. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор», 2017. 1368 с.
18. Авраменко О. В. Стан сильного душевного хвилювання: кримінально-правові та психологічні аспекти: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2008. 222 с.
19. Ємельянов В. П. Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. Харків: Право, 2017. 142 с.
20. Тація В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві : монографія. Харків : Право, 2016. 256 с.

Анотація

Кирбят'єв О. О. До питання про суб'єктивну сторону кримінальних правопорушень. – Стаття.

У статті досліджено ознаки суб'єктивної сторони злочинів та проступків. Додатково аргументовано те, що суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення – це внутрішня сторона злочину або проступку, яка складається з одного обов'язкового (вина) та трьох факультативних елементів (мета, мотив та емоційний стан у вигляді сильного душевного хвилювання).

Ключові слова: суб'єктивна сторона, вина, мотив, мета, емоційний стан, кримінальне правопорушення, злочин, кримінальний кодекс.

Аннотация

Кирбят'єв А. А. К вопросу о субъективной стороне уголовных правонарушений. – Статья.

В статье исследованы признаки субъективной стороны преступлений и проступков. Дополнительно аргументировано то, что субъективная сторона состава

уголовного преступления – это внутренняя сторона преступления или проступка, которая состоит из одного обязательного (вина) и трех факультативных элементов (цель, мотив и эмоциональное состояние в виде сильного душевного волнения).

Ключевые слова: субъективная сторона, вина, мотив, цель, эмоциональное состояние, уголовное правонарушение, преступление, уголовный кодекс.

Summary

Kyrbyatyev O. O. On the question of the subjective side of criminal offenses. – Article.

The article examines the signs of the subjective side of crimes and misdemeanors. In addition, it is argued that the subjective side of a criminal offense is the inner side of a crime or misdemeanor, which consists of one mandatory (guilt) and three optional elements (purpose, motive and emotional state in the form of strong emotional excitement).

Key words: subjective side, guilt, motive, purpose, emotional state, criminal offense, crime, criminal code.